

FÁBIÁN ZOLTÁN IMRE ösztöndíjas jelentése – 2022:

Egyiptomban folytatott kutatások: Ásatás az el-Khokha dombon, a TT 184. sír körzetében

1995. óta vezetek ásatást Egyiptomban, a luxori nyugati parton, a qurnai el-Hoha domb déli lejtőjén. A kutatást az Egyiptomi Régészeti Államminisztérium, illetve a Legfelsőbb Régészeti Tanács engedélyével és támogatásával folytatom, egyiptomi kutatásainkat az ELTE Egyiptológiai Tanszéke koordinálja.

2022. január, február és március hónapokban folytattam a korábbi munkát. A terepmunka előtt és a feltárást követően Kairóban, elsősorban az ásatás adminisztratív előkészítésével, majd az egyiptomi régészeti hatóságok számára készített jelentések véglegesítésével és leadásával kellett foglalkoznom. Az ásatás során a hét hat napján dolgoztunk, a feltárásban egy egyiptológus kolléga, három restaurátor, egy orientalista szakember, és két grafikus-fotográfus is részt vett. Az idén is számos ásatási munkást tudtam alkalmazni, illetve öt helyi restaurátort is, és az egyiptomi régészeti hatóság a munkánkat segítő és ellenőrző inspektor mellett egy restaurátor-inspektort is a kutatócsoporthoz rendelt.

Az utóbbi évekhez hasonlóan munkánkat teljes biztonságban tudtuk végezni, a kutatási időszakban a járványügyi szigorúbb megkötések sem voltak már érvényben.

A kutatások tartalma

A kutató terület az el-Hoha domb déli lejtőjének felső sírsorait foglalja magába, tizennégy egykor festményekkel, domborművekkel díszített sziklasírt, illetve a közöttük és bennük később kialakított temetkező- és kultuszhelyeket. A kutatás hosszabbtávú célja a thébai nekropolisz e jól körülhatárolható, kiemelt jelentőségű részének történeti, kronológiai, művészettörténeti, vallástörténeti megközelítésű komplex vizsgálata, melynek során az ókori Egyiptom minden jelentősebb korszakáról gyűjtünk adatokat.

A 2022-es év feltárásának tervezésekor a következő célok megvalósítását terveztem:

1. A feltárás folytatása a TT 184, TT 185, TT 412 és TT 413-as sírok összefüggő részeiben;
2. A TT 184, TT 185, TT 412 és TT 413-as sírok állagmegőrzése és restaurálása;
3. A leletek és lelet-együttesek tisztítása és elsődleges restaurálása; a tárgyi leletek regisztrálása, feldolgozása és dokumentációja, összehasonlító elemzése, és a korábbi dokumentáció frissítése, tekintettel az ásatási területen gyűjtött nem ókori leletanyag feldolgozására is.
4. A felmérés és feltárás folytatása a felső kutatási területeken a TT 184 felépítménye körül: a TT 204, TT 205, "TT 206" és a (Kampp) -41-, -42- és -43-, valamint a két *saff* sírban.

Az egyiptomi régészeti hatóságok Állandó Bizottsága tavaly augusztusban a helyi régészeti inspektorátussal egyetértésben azt javasolta, hogy elsősorban a TT 184, TT 185, TT 412 és TT 413-as sírokban végezzünk restaurálási és konzerválási feladatokat. Azonban egyúttal fel is függesztették az ásatási engedélyeket, amíg egy Főbizottság át nem tanulmányozza az ásatás munkásságát és terepszemlét nem tart. Az ő határozatuk szerint a következőket rendelték el:

1. Tetőt kell építeni a TT 412-es sír fölé, hogy megvédjük a falfestményeket, valamint konzerválni és visszaépíteni az első termében található négy oszlopcsonkot;
2. A TT 184-es sírban restaurálni kell a falfestményeket és eltávolítani a kormot a plafonjáról;
3. Mindezeket a feladatokat egy év alatt kell teljesíteni.

Az Állandó Bizottság – bejárva a belbiztonsági vizsgálat eredményét – végül január 25-én a következő feltételekkel adta meg számomra az engedélyt:

1. A helyi régészeti hatóságok felügyelete mellett dolgozhatunk;
2. Követnünk kell a főbizottság döntéseit, melyeket 2021. november 11-én hoztak;
3. A TT 184, TT 185, TT 412 és TT 413-as sírokat illetően (amely kutatási tervem második pontja), elsősorban azok restaurálását és konzerválását kell véghez vinni;
4. A kutatási terv negyedik pontját illetően, amely a fenti sírokra és felépítményekre vonatkozott, annak elhalasztásáról döntöttek.

Ezek fényében, nemcsak várnunk kellett kiutazásunk után az engedélyekre, ezáltal csaknem egy héttel elnapolva az eredetileg meghatározott ásatási kezdőidőpontot, de még kissé bizonytalan is volt, hogy valóban mit értenek a fenti pontokra nézve. Végül, a helyi inspektorátus szakembereivel szoros együttműködve, az engedélyekben szereplő pontokat áttanulmányozva kialakítottunk egy programot, amely megfelelt a bizottságok által meghatározott szempontoknak is, a qurnai régészeti hatóságnak is, valamint az eredeti tervünkben foglaltak egy részének is. A 2022-es ásatás ideje alatt hangsúlyt kaptak a restaurálási és konzerválási felada-

tok, a tereprendezés feladatát szem előtt tartva, valamint feltárást is végezhetünk az általunk idén kitűzött pontok közül.

1. Ásatás a TT 413 (Unisz-anh) keleti oldaltermében és azok sírkamráiban, valamint a homlokzata előtti délnyugati kamrában; és kutatás a TT 184-es (Nefermenu) sír homlokzata előtti területen;
2. Restaurálás és állagmegóvás Nefermenu (TT 184) és Qen-Amun (TT 412) sírjában, illetve Unisz-anh (TT 413) festményeinek további kezelése;
3. Fa védőtető készítése a TT 413 (Unisz-anh) sír festményei fölé, az első és második termében;
4. Az újonnan előkerült leletek és lelet-együttesek tisztítása és elsődleges restaurálása; a tárgyi leletek regisztrálása, feldolgozása és dokumentációja;
5. A korábbi leletek összehasonlító elemzése, és a korábbi dokumentáció frissítése; a modern leletek írott anyagának egy csoportjának összefoglalása.

Ásatás

Ásatás a TT 413-as Unisz-anh-sír oldaltermében

Az ásatási tevékenységünket elsősorban a TT 413 (Unisz-anh) sír első termének keleti oldaltermében folytattuk, melyet 2019-ben részlegesen kibontottunk és felmértünk, ám azóta az engedélyek illetve a koronajárvány miatt nem állt módunkban folytatni. Ezek a K1 és K2-nek nevezett, díszítetlen termek, melyeket már a TT 412 előudvarában található Harmadik Átmeneti Korszakra datált aknasír (NKZA) kibontásakor azonosítottunk korábban. A felmérés alapján sejteni lehetett, és ez be is bizonyosodott az ásatás során, hogy mindkét teremhez tartozik egy-egy levezető folyosóval megközelíthető sírkamra.

Bár díszítetlenek, építészeti jellemzőik alapján a késő óbirodalmi korra datált sír eddig ismert részeivel egykorúnak tekinthetők. A későbbiekben vájt harmadik átmeneti kori aknasír munkálatai során, mivel nem tudtak ezek létezéséről, átszakadt a sírkamra nyugati fala az óbirodalmi terembe (K2). Ugyanakkor, az utóbbi teremben található levezető folyosó és sírkamra is befolyásolta a későbbi sírkamra kialakítását. A sírkamrából előkerült leletek jellegzetességei is arra utalnak, hogy másodlagos temetkezések is előfordultak a későbbi aknasír kialakításakor.

A munkálatok a gyengébb sziklafelületek megerősítésével kezdődtek. A termék déli oldalán található törmelék elhordásával folytattuk; az aknasír ugyancsak déli végét is kiástuk, amely a Harmadik Átmeneti Korban egy koporsó helyeként szolgálhatott. Azonban kiderült, hogy ez a rész átszakadt a felülről korábban már felmért, de még ki nem ásott aknaszerű jelenségbe, amely a TT 412-es 18. dinasztiai sír előudvarában található és annál korábbinak feltételezhető. Az átszakadást mindkét oldalról kötőredékekkel zártuk el, hogy ne lehessen bejutni a lenti sírokba.

A két oldalterem (K1 és K2) felmérése azt bizonyítja, hogy a nyugati terem (K1) kettős bejáratú kapcsolódott a sír központi részéhez: egy oszlop tartja a mennyezetet és két oszlopközre bontja a homlokzatát, ahol mindkét oldalon egy-egy küszöb található. 1.8 m magas a terem és nagyjából négyzetes elrendezésű az alaprajza az oszlopköz vastagságokkal együtt (0.90+2.43/2.46 x 3.40 m). Ettől keletre nyílik a következő oldalterem (K2), melynek bejárata ca. 1.15 m széles, 0.7 m vastag az elválasztó fala. Alacsonyabb az előzőnél (1.65–1.70 m); szintén nagyjából négyzetes alaprajzú (2.6 x 2.4 m). A sírkamrához (K2.K-BC) levezető folyosó 1.05/1.10 m széles, 30–40 cm-re indul a terem bejáratától. Hossza 6.6 m, és a végén észak felé fordulva nyílik a sírkamra. Emez nagyon alacsony, csupán 1.05–1.10 m magas; durván vájták ki (ca. 2.95 x 2.6 m). A padló legmélyebb pontja körülbelül 2.4 m-re fekszik a levezető folyosó indulási pontjától. Nyugat-keleti irányú, téglalap alakú mélyedést (2.75 x 1.1 m; 0.8/0.95 m mély) vágtak ki a koporsó számára.

A másik keleti oldalteremben (K1) is találunk egy levezető folyosót, amely egy sírkamrához vezet (K1.É-BC). Csaknem 20 cm-re nyílik az oszloptól, 1.4–1.6 m-re az északi oldalfaltól; szélessége 0.9 m körüli. Ez a folyosó sokkal rövidebb az előzőnél (K2.K-BC). Miután további 0.8/0.9 m-t halad az északi oldalfal alatt, kissé balra fordul, ahol egy torlaszfal nyomai láthatóak, melyet egyenetlen kötőredékekből raktak. A sírkamra nagyjából kelet felé irányul; alaprajza szabálytalan, de nagyjából téglalap alakú (max. 1.32 x 2.4 m). Itt nem maradt fent mélyedés a koporsó számára. Túlsó végén átszakadt egy másik sírkamrába, amely az Unisz-anh-sír második terméből keletre nyíló lejárathoz kapcsolódik: ezt Mohamed Saleh ásatta ki és zárta le (publikációjában a „Burial Chamber No. 3” elnevezést kapta).

Az oldaltermek és sírkamrák törmelékében talált leletek a késő Óbirodalomra datálhatóak. Fa modelltöredékek és más áldozati tárgyak, mint az agyag áldozati tálcák, gyakran fordulnak elő itt. Más töredékes tárgyak másodlagos temetkezésekhez, azaz a Harmadik Átmeneti Korhoz tartozó típusokhoz tartoznak, amelyek nagyon hasonlítanak az aknasír (NKZA) leleteihez. Ilyenek a fakoporsó- és *cartonnage*-töredékek.

Jellegzetesek még a kisméretű, durván kidolgozott nilusi agyagból készített usébtik. A korábbi évek során számos ilyen darabot leltározottunk és tanulmányoztunk, összesen 14 csoportba sorolva őket. Idén további 227

darab került elő – a korábbi 1025 darabhoz az első teremből, a két oldalteremből és az aknasírból –, melyek csoportosításából 8 kategóriát képviselnek. Habár csak nagyvonalakban állapíthatjuk meg a temetkezések helyét és számát, igen valószínű, hogy az aknasíron kívül a keleti késő óbirodalmi sírkamra is szolgálhatott másodlagos temetkezésként a Harmadik Átmeneti Korban. Ugyanez nem mondható el biztonsággal a másik sírkamra későbbi felhasználásáról, de nem zárható ki teljes biztonsággal sem.

Tisztítás és felmérés a “délnyugati kamrában” a TT 413 (Unisz-anh) homlokzata előtt

Unisz-anh sírjának homlokzata javarészt nem kutatható, mivel egy festett vályogtéglá kápolna maradványai állnak a bejárati oszlopok fölött. Az oszlopközeket felfalazták vályogtéglával. Ezek a falak egy 0.6–0.7 m magas törmelékrétegre épültek, de az építészeti jellemzők alapján nehéz megállapítani, hogy pontosan mikor, bár annyi bizonyos, hogy az ókorban. A nyugati oszlopköz felfalazásából csak két sornyi téglá maradt meg, de attól délre egy 2.95 x 0.9/0.95 m méretű kamraszerű objektum került elő, a 18. dinasztia idejére datált vályogtéglá kápolnától nyugatra. A másik három falat 35–40 cm szélességben különböző méretű kövekből rakták fehér kötőanyaggal 1.40 m magasságban. Bár a mai állapotukban ezek a falak körülbelül egy méterre maradtak meg a vályogtéglá kápolna padlószintje alatt, sejteni lehet az egymáshoz való viszonyukat. A kamraszerű építmény szolgálhatott temetkezési-kultikus funkciókkal, azonban a vályogtéglá kápolnához tartozó temetkezési hely meghatározása mindig is bizonytalan volt a terület bonyolult építészeti környezete alapján. Mostanra – bár hipotetikusan – ezt a „kamrát” lehet a kápolna temetkezési aknájának tekinteni. Elképzelhető, hogy az akna alján talált nagyméretű, ám igen viharvert, koporsótöredék bebizonyíthatja ezt a feltételezést.

A TT 184 (Nefermenu) homlokzatának és bejázatának kutatása

Nefermenu sírjának eredeti bejázatát biztonsági okokból már korábban eltorlaszoltuk. Nemcsak égetett téglából épült a védőfal, hanem egy tömör vályogtéglá falazás is áll a bejázat előtt. Az előudvar feltárását követően épültek, amikor a küszöb és a szegélykő maradványainak pontos építészeti felmérésére és dokumentálására nem volt mód. Ebben a szezonban a vályogtéglá falazást ideiglenesen lebonthattuk, majd felmérhettük és dokumentálhattuk ezeket az építészeti elemeket.

Ennek a kutatási folyamatnak egy másik eredménye, hogy további részletekkel gazdagodott az aknaszerű objektum Nefermenu első termének keleti felében. Az előző, 2020-as szezonban tártuk fel. Nagyon hasonlít az Unisz-anh sírjában található levezető folyosóval induló sírkamrákhoz. Mai bejárata a TT 184-es sír homlokzata előtt található, mely utóbbi ezen a részén vályogtéglából épült. Ismét, hipotetikusan, feltételezhetjük, hogy a sírkamra („F-akna”) egy sokkal korábbi temetkezési konstrukcióhoz tartozhatott, mint a Nefermenu-sír; csakúgy, mint a tőle nyugatra fekvő lépcső, amely szintén a homlokzat alá vezet a TT 184 eredeti bejázatának másik oldalán. Ezt a lépcsőt nagyon hasonlóan vajták ki és az elrendezése is hasonlít a TT 185-ös sír (Szeni) sírkamrájához vezető lépcsőzetéhez, amely az Első Átmeneti Korban készült. Más kisebb építészeti jellegzetességek is arra utalnak, hogy amíg Nefermenu kőművesei az előudvart mélyítették, elvésték a korábbi síremlék nyomait. Hogy tisztázhassuk ezeket a kontextusokat, a későbbi ásatási szezonokban pontosan ezeket az aknákat, és elsősorban ezt a lépcsőzetes jelenséget kell majd feltárnunk.

Kőtöredékek a TT 412-es (Qen-Amun) sírban

Évtizedekkel korábban, amikor kutatni kezdtem ezen a területen, rengeteg festett kőtöredéket találtam felhalmozva a TT 184 (Nefermenu) sírban. Kiderült, hogy Mohamed Saleh tárolta itt azokat, amíg itt végzett ásatásokat. Akkoriban a töredékeket, elsősorban a TT 412 (Qen-Amun) sír beszakadt első termének plafonjából, a sír második hosszanti termében raktározták. 2020-ban, ezt az anyagot részben újra megvizsgáltuk, ahol az is egyértelművé vált, hogy a korábbi, az 1960-as években kiásott leleteket is tárolták. Kétéve építetünk egy polcrendszert, hogy rendezzük ezeket a festett kőtöredékeket. Ezt a folyamatot folytattuk az idén, melynek során számos további kőtöredéket megtisztítottunk, válogattunk, fényképeztünk – és ezzel az új raktározási rendszerrel sokkal könnyebb átlátni az anyagot is.

Építészeti helyreállítási, állagmegóvási, restaurálási munkálatok, Site management

A restaurálási és állagmegóvási feladatok három sírt érintettek: TT 184 (Nefermenu), TT 412 (Qen-Amun) és TT 413 (Unisz-anh). A restaurálás bizonyos folyamatait magyar szakemberek – Zomborác Tamás vezetésével –, másokat pedig egyiptomi kollégáik végezték, valamint együttes erővel is dolgoztak a műemlékek megőrzésén és helyreállításán.

Restaurálás és állagmegóvás a TT 184-ben (Nefermenu, 19. din.)

1. Széles terem: A sírtulajdonost ábrázoló fülkeszobor tisztítása és megerősítése.

2. Hosszú terem, keleti oldalfal: A festett reliefek tisztítása; a fal kőfelületében és a vakolatában található repedések kezelése; a reliefek festék- és pigmentrétegeinek megerősítése.

Restaurálás, állagmegóvás és site management a TT 412-ben (Qen-Amun, 18. Din.)

1. Oszlopok: a sziklába vájt sír oszlopos csarnokának központi részén négy tizenhatoldalú oszlop tartotta a plafont az ókorban. Ezután nem tudni, mikor dőltek le, amikor már csak az alsóbb részeik és a lábukat maradt meg (lábazat átmérő: 1.25 m; oszlopalj átmérő: 0.80 m). A két északi oszlop esetében a lábukat és dob fele maradt csak meg. Az oszloplábazatokat már réges-rég megvizsgálták az ásátás restaurátorai, így a mészkő pusztulását is láthatták. 2020-ban rácsos keretekkel borítottuk be a maradványokat, hogy meggátoljuk az emberi vagy állati tevékenység okozta rongálódást.

2022 tavaszán mindegyik oszlopot kezelték a magyar és egyiptomi restaurátorok. A cél a kőanyag konzerválása volt és az oszlopok részleges helyreállítása, hogy segítsen a formai jellegzetességeinek megértésében. A két déli oszlopot helyreállították 100 cm magasan a keleti oldalon, és 80 cm-re a nyugatin. Az északi fél-oszlopcsonkok esetében, ahol a kőépítmények kisebb részei maradtak csak fent, csak állagmegóvás történt, nem állították helyre őket részlegesen sem. Ezeknél korábbi restaurátori munka nyomait lehet felfedezni, amelyet a magyar ásátások előtt végeztek.

2. Az oldalfalak festett, díszített oldalfalainak megőrzése. 2020-ban új szárnyéket építettünk a megmaradt díszített felületek védelmére ugyanebben az oszlopos csarnokban, annak délnyugati sarka fölé. Ennek megépítését követően, a festményeket ismét letisztogatták és a felső faragott sziklafelületeket konzolidálták. Ezt a munkát fejezték be az idén, amikor befedték a díszített részek fölötti felületet.

A TT 413 (Unisz-anh) első termében található monumentális falfestményének rekonstrukciója

Unisz-anh sírja az egyik legkorábbi ismert díszített sír a thébai temetőterületeken. Ezért is jelentős, hogy az első bejáratú termét néhány éve feltártuk és ezáltal fény derült a hátsófalán található monumentális festményre. Magyar és egyiptomi restaurátorok együttes munkájával folyik már több éve a restaurálása. A feltárások alatt a kezdetek óta számos festett kőtöredék került elő, melyek külön leltárba kerültek. 67 darab közülük az Unisz-anh-sír festményeihez tartozhat. Az első teremben található igen viharvert, ám annál értékesebb festmények tisztításán és konzerválásán kívül, létrejött egy rekonstrukciós terv, melynek folyamatos bővítésével a beazonosított töredékek eredeti helyükre való behelyezését készíti elő. 2020-ban 26 ilyen kőtöredéket helyeztünk vissza a második terembe vezető átjáró mindkét oldalába.

A kutatási terv egyik fő tevékenysége éppen ezen folyamat továbbfejlesztése volt. A korábban nagyobb kőtöredékekből épített, a töredékes falrészek támasztékaul szolgáló falkiegészítést visszabontottuk és kisebb töredékekből építettük vissza, homok és fehércement keverékével kötve. Ezt két réteg, egyre finomabb vakolat követte, mely 5–6 cm vastagságú. A vakolt felületre fekete szénnel felrajzolták az ábrázolások hiányzó részeit a rekonstrukciós terv alapján. Ahol a töredékek helye látszott, kifaragták a vakolatot és kőréteget, majd beillesztették a festett kőtöredékeket a korábban használt kötőanyagokkal. Több töredéket már előzőleg is össze lehetett ragasztani. Tizenegy darabot vagy töredékcsoportot lehetett ilyen módon visszailleszteni, és további öt töredék vár a beillesztésre.

Site management a TT 413 (Unisz-anh) sírban

Ahogy két évvel ezelőtt a TT 412 (Qen-Amun) sírban is a festményeket új szárnyékkal védtük meg, úgy az idén még jelentősebb lépéseket tettünk az Unisz-anh-sírban. Az új tetőrendszer kiépítéséhez a qurnai inspektorátus szakembereivel és a helyi építőmesterekkel szoros együttműködésben kezdtünk neki.

Eltávolítottuk a 2018-ban épített ideiglenes tetőt, amely az újonnan előkerült festményeket volt hivatott védeni a naptól. Csak a belső (északi) felét fedte a bejáratú teremnek. Új tetőt építettünk, bár még mindig átmeneti jelleggel, de erősebb anyagból van és az egész termet fedi. Azért döntöttünk így, mert az állandó tetőzet kialakításához jól átgondolt tervek kellenek, mivel a bejárat oszlopai fölött áll a 18. dinasztiai festett vályogtéglakápolna. Ezt a szintén értékes műemléket is meg kell őriznünk, és nem szabad, hogy egy állandó tető megrongálja a festett kápolnát.

A korábban épített vályogtéglakápolna oszlop, amely az akkori tetőt támasztotta, már funkcióját veszítette, nem kell alátámasztania már az új tetőzetet. Részben eltávolítottuk és egy későbbi munkafeladatot a megmaradt részét is elbontani.

A sír belső termében az 1998-as esőzések nagy károkat okoztak a fennmaradt festményekben, mivel nem volt tető felettük akkoriban. A 2000-es évek elején a qurnai régészeti felügyelőség hullámpalából épített tetőt a második terem és a hátsó falából nyíló harmadik emelt kamra fölé. A Qurnai Inspektorátus főfelügyelőjének javaslatára kicseréltük a tetőt fagerendák és deszkák használatával. Így most a megemelt oldalfalakra

fekszik a fából készült tetőzet a két terem fölött. A hullámpalából pedig a vályogtéglá kápolnára készítettünk új tetőt, illetve befedtük az idén feltárt aknákat.

Az ez évi és a korábbi tárgyi leletek dokumentációja és összehasonlító elemzése

A feltáró, rekonstrukciós és restaurálási munkával párhuzamosan a tárgyi leletek dokumentációs eljárásai is folytatódtak. Az új leletek regisztrálása, leírása, fényképezése mellett rajzos dokumentációjuk is az eljárások része volt. A feltárt területek egy részénél a leletek igen kevert és pontosan körülhatárolható kontextust nem mutatnak, elemzésük azonban sok esetben azt eredményezi, hogy egyes leletcsoportok egymással összefüggésbe hozhatók, és kimutatható, hogy azonos temetkezések melléklet anyagához tartoztak.

A leletek elemzését és dokumentációját az egyiptomi régészeti hatóságok különbizottsága felügyelte és ellenőrizte. Ezévből a bizottság úgy ítélte meg, hogy a leletek közül nem kellett egyet sem a helyi raktárakba szállíttatnom, így a további helyszíni feldolgozó és elemző munkára is lehetőség lesz.

Az ásatás során talált modern dokumentumok kutatása

Az el-Hoha domb déli lejtőjét egészen az utóbbi évtizedekig lakták, még ezen a területen végzett kutatásaim első felében is. Ennek köszönhetően az itteni – azóta lerombolt – házakban élő lakosok eszközein és szerzőségein kívül számos írott dokumentum is gazdagítja a modern leletanyagot. Tanulmányozásuk fontos részét képezi a kutatás régészeti és kulturális antropológiai szándékainak, mely által gazdagodik tudásunk a terület történelméről.

Idén a legkorábbi dokumentumok kerültek a kutatás középpontjába; valamennyit már korábban leltározták. A TT 185 (Szeni) sír belső termének aknájából kerültek elő, amely valószínűleg hulladék tárolására szolgált, amíg a Bét Bogdádi vályogtéglából épült ház tulajdonosai lakták. A sír részét képezte a család otthonának, az ő irataik lehettek. Legtöbbjük töredékes. Feladójuk vagy címzettjük a qurnai közösség tisztviselőiből vagy vezetőiből került ki („Qurna *omdája*”, „a qurnai régészeti munkák vezetője”, „a raktárak vezetője Qurnában”, „*gafír*”). A levelek témája hivatalos, nyelvezete klasszikus arab, írott formája igen választékos. A legkorábbi iratok, melyek számlák, 1838-ból és 1844-ből származnak; a legkorábbi európai, német nyelven írt levél 1852-re datált. Nem egyértelmű, hogyan kapcsolódnak a ház utolsó lakóinak családjához, elsősorban azt bizonyítják, hogy megírásukkor a Hoha-domb déli lejtője már lakott volt. Az itt lakó családhoz biztosan kapcsolható korai iratok 1947 és 1977 közöttre datálhatóak.

Ezekkel a levelekkel és egyéb iratokkal Zsom Dóra, orientalista foglalkozik; hamarosan megjelennek a kutatócsoport munkáját bemutató publikációk keretében.

*

A feltárás során magyar kollégák mellett, több, a közelben dolgozó külföldi egyiptológus és természetesen sok egyiptomi kolléga is meglátogatott, hogy munkánk eredményeit személyesen is megismerje.

A 2022. évi ásatási idény eredményeiről, a feltárás befejezésekor először a qurnai régészeti hatóságok számára készítettem jelentést, majd ennek kidolgozottabb változatát Kairóban, a Legfelsőbb Régészeti Tanács külföldi régészeti missziókat koordináló irodájában adtam le. Az utóbbit az *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* folyóiratban tervezik megjelentetni.

Egyiptomi tartózkodásom idején a kairói Kulturális Tanácsosi Hivatal munkatársaitól számos segítséget kaptam, mely nélkül a munka megszervezése, hivatalos előkészítése, illetve lezárása sokkalta körülményesebb lett volna.

Kutatásaimat és a 2022. ásatási évadot a program részleges módosítása ellenére is sikeresnek tartom, s a kutatócsoport számára nyújtott támogatásért ezúton is köszönetet kívánok mondani.

Fábíán Zoltán Imre

Kelt Budapesten, 2022. április 9-én, szombaton.